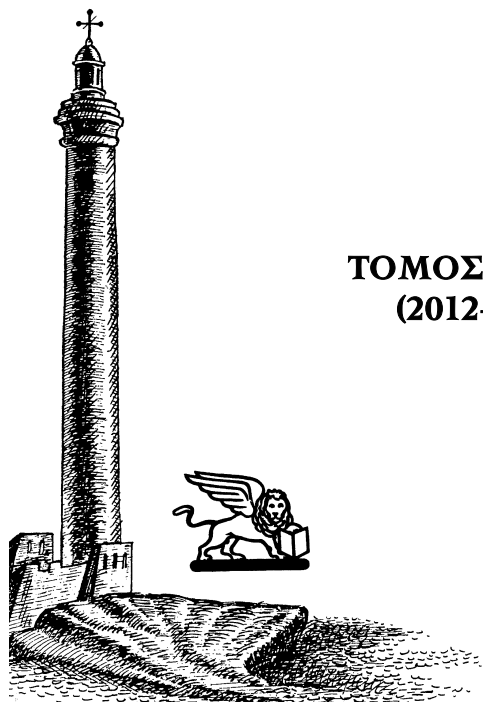

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΑΦΡΙΚΗΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΠΓ'-ΠΔ'
(2012-2013)

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ 2013

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ

Εκδίδεται προνοία της Α.Θ.Μ. του Πάπα και Πατριάρχου
Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής κ.κ. Θεοδώρου Β΄

ΕΠΟΠΤΕΥΟΥΣΑ ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

† ο Γέρον Αξώμης κ. Πέτρος

† ο Κένυας κ. Μακάριος

EKKLESIASTIKOS PHAROS

A Quarterly Theological Review of the Patriarchate of Alexandria,
published under the auspices of His Beatitude Patriarch Theodoros II

This Review has been awarded
a prize by the Academy of Athens

EDITORIAL BOARD

OF PATRIARCHAL SYNODAL MEMBERS

† Metropolitan Petros of Axomis

† Metropolitan Macarios of Cenya

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Ευάγγελος Καρακοβούνης

Literary Communications, Exchanges and Books for Review should
be addressed to the Editorial Committee: 3rd Septemvriou 56,
Athens 104 33, GREECE.

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ

Καθηγητής

*του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας
του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης*

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΖΟΥΜΕΡΚΑΣ

Λέκτορας της Ανωτάτης

Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΛΙΑΝΤΑΣ

Επίκουρος Καθηγητής της Ανωτάτης

Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ

† ο Γέρον Αξώμης κ. Πέτρος

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ ΑΧΡΙΔΟΣ
Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΡΗΤΩΡ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ
Μιά διαφορετική προσέγγιση στο έργο του
«Βασιλική Παιδεία»

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Β. ΓΛΑΡΟΥ
Επίκουρου Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

1. Περί τοῦ βίου του

Ὁ Θεοφύλακτος Ἀχρίδος θεωρεῖται ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους θεολόγους καὶ μία ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες πνευματικὲς φυσιογνωμίες ποὺ ἀνέδειξε τὸ Βυζάντιο τὸν 11^ο αἰώνα. Τὸ πατρώνυμό του ἦταν Ἕμφαιστος¹. Γεννήθηκε περὶ τὸ 1050-1060 στὴν Εὐβοία². Εἰκάζεται ὅτι σπούδασε καταρχὰς στὴν Ἀθήνα³ καὶ κατόπιν στὴν Κωνσταντινούπολη. Στὸ περίφημο Πανεπιστήμιο τῆς Βασιλεύουσας μαθήτευσε στὸν ὑπάτο τῶν φιλοσόφων καὶ περίφημο ρητοροδιδάσκαλο Μιχαὴλ Ψελλό⁴, μὲ τὸν ὁποῖο συνδέθηκε φιλικά.

1. P. GAUTIER, «L'Épiscopat de Théophylacte Héphaistos archevêque de Bulgarie», *REB* 21 (1963) 165-168, ἐδῶ σελ. 12. Βλ. καὶ D. OBOLENSKY, *Ἐξὶ βυζαντινῆς προσωπογραφίας*, μτφρ. Π. Πούγιουρου, Ἀ. Νικολάου-Κονναρή, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1998 (τίτλος πρωτοτύπου: *Six byzantine Portraits*, Oxford 1988), σελ. 53.

2. P. GAUTIER, *Theophylacte d'Achrida. Discours, Traités, Poésies, Introduction*, [*Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Thessalonicensis* 16.1], Association for Byzantine Research, Thessalonique 1980, σελ. 11-73: ἐδῶ σελ. 12. Κ. KRUMBACHER - Σωτηριάδου, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας*, τόμ. Α', μτφρ. Γ. Σωτηριάδου, ἐν Ἀθήναις 1897, (φωτοτυπικὴ ἀνατύπωσις Β. Γρηγοριάδου, Ἀθήναι 1974), σελ. 262. Βλ. καὶ D. OBOLENSKY, ὁ.π., σελ. 53-54, 56.

3. R. ΚΑΤΙČIĆ, «Βιογραφικὰ περὶ Θεοφυλάκτου ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος», *ΕΕΒΣ* 30 (1960-1961) 364-385: ἐδῶ 365.

4. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Ἐπιστολὴ* 27, σελ. 219⁴⁻⁶: «τῷ τρισμακαρίτῃ ὑπερτίμῳ τῷ Ψελλῷ καὶ ἀπαραμίλλῳ τὴν γλῶτταν ὀφείλω μὲν ὡς εἰκὸς οὐκ εὐαποδότους χάριτας· πολλὰ γὰρ οἶδα τῆς μούσης τοῦ ἀνδρὸς ἀπονάμενος». Πρβλ. καὶ D. OBOLENSKY, ὁ.π., σελ. 58.

Στὸ Πανεπιστήμιο διδάχθηκε φιλοσοφία, ρητορική, ἰατρική καὶ μουσική. Ἦταν τόση ἡ φιλομάθεια καὶ ἡ ἐν γένει παιδεία του, ὥστε διορίστηκε Μαΐστωρ τῶν ρητόρων⁵ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ χειροτονήθηκε διάκονος τῆς Ἁγίας Σοφίας⁶. Ἐξαιτίας τῆς μεγάλης φήμης του ὡς διδασκάλου, ὁ αὐτοκράτορας Μιχαὴλ Δούκας (1071-1078) τοῦ ἀνέθεσε τὴν ἐκπαίδευση τοῦ υἱοῦ του Κωνσταντίνου, καθὼς καὶ ἄλλων μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας⁷.

Μετὰ τὴν ἀνοδο στὸν θρόνο τῆς Βασιλεύουσας τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ἐξελέγη ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος⁸. Εἶναι πιθανὸν ὁ διορισμὸς αὐτὸς νὰ ἦταν ἓνα εἶδος ἀνταμοιβῆς γιὰ τὶς ξεχωριστὲς ὑπηρεσίες ποὺ προσέφερε στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως⁹. Ἡ ἄποψη ὀρισμένων ἐρευνητῶν, οἱ ὁποῖοι βλέπουν τὴν ἐκλογή αὐτὴ ὡς ἓνα εἶδος «τιμητικῆς ἐξορίας», θεωρεῖται ἄστοχος, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ καθηγητὴς πρωτοπρ. Γεώργιος Δράγας¹⁰. Ἀβάσιμος χαρακτηρίζεται καὶ ὁ λόγος ποὺ ἐπικαλοῦνται ὅσοι ὑποστηρίζουν ὅτι ἦταν ἓνα εἶδος τιμωρίας γιὰ τὴ φιλία του μὲ τὴ βασίλισσα Μαρία, ὥστε νὰ πέσει στὴ δυσμένεια τοῦ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ δὲν εὐσταθεῖ¹¹. Ὅρισμένες ἀναφορές,

5. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, Ἐπιστολὴ 8, σελ. 1535-7: «Τίς δ' ἂν μοι ρητόρων χορὸν συνεκρότησεν, ἵνα τούτων κορυφαῖος γενόμενος, ὅπερ ἦν ποτε, εἶτα δοῦς αὐτοῖς τὸ ἐνδόσιμον, κοινῇ τὴν λογικὴν χρεῖαν ἐπλήρωσα;». Τὸ ἔργο τοῦ ρήτορος συνίστατο στὴν ἀπαγγελία ἐκκλησιαστικῶν κηρυγμάτων, ὅπως καὶ αὐτὸ τοῦ μαΐστορος τῶν ρητόρων μὲ τὴ διαφορά ὅτι ὁ δεῦτερος κήρυττε παρουσία τοῦ πατριάρχου καὶ μερικὲς φορὲς καὶ αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος. Γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ ρήτορος βλ. ἐνδεικτικὰ Β. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, *Ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα καὶ ὑπηρεσίες στὴν πρώιμη καὶ μέση Βυζαντινὴ περίοδο*, ἐκδ. Αντ. Σάκκουλα, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1996, σελ. 512-513, J. DARROUZES, *Recherches sur les ὀφφίκια de l'Église byzantine*, Institut francais d' études byzantines, [Archives de l'Orient chretien II], Paris 1970, σελ. 78-79. Πρὸβλ. R. ΚΑΤΙČÍĆ, ὅ.π., 366-368.

6. D. OBOLENSKY, ὅ.π., σελ. 58.

7. R. ΚΑΤΙČÍĆ, ὅ.π., 366-368, D. OBOLENSKY, ὅ.π., σελ. 59.

8. R. ΚΑΤΙČÍĆ, ὅ.π., 373. Κατὰ τὸν Gautier ἡ ἐνθρόνιση τοῦ Θεοφύλακτου τοποθετεῖται μεταξὺ τῆς 8ης Ἰανουαρίου 1088 καὶ τῆς ἀνοιξῆς τοῦ 1092, μὲ πιθανότερες χρονολογίες τὸ 1089 καὶ 1090. Βλ. P. GAUTIER, *L'Épiscopat de Théophylacte Héphaistos archevêque de Bulgarie*, σελ. 159-160. Πρὸβλ. D. OBOLENSKY, ὅ.π., σελ. 62.

9. R. ΚΑΤΙČÍĆ, ὅ.π., 373-374.

10. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΡΑΓΑ, «Θεοφύλακτος ἀρχιεπίσκοπος (Ἀχρίδος) Βουλγαρίας, Ὑπόμνημα τῆς ἐλληνικῆς ἐκδόσεως», ἐκδ. Κέντρον Πατερικῶν Μελετῶν, Ἀθήνα 1990, σελ. η'. Βλ. R. ΚΑΤΙČÍĆ, ὅ.π., 373-374.

11. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ Μαρία δὲν δὰ μπορούσε νὰ θρῖσκειται σὲ δυσμένεια, ἀφοῦ ὁ αὐτοκράτορας τῆς εἶχε ἐμπιστευθεῖ τὴν ἐκπαίδευση τῆς κόρης του Ἄννας (P. GAUTIER, *Theophylacte d'Achrida Discours, Traités, Poésies, Introduction*, σελ. 65). Πρὸβλ. D. OBOLENSKY, ὅ.π., σελ. 62.

ἐπίσης, πού περιέχονται κυρίως σὲ ἐπιστολὲς τοῦ Θεοφυλάκτου, ὁδήγησαν κάποιους ἐρευνητὲς στὴ διατύπωση ὑπερβολικῶν ἀπόψεων μὲ κεντρικὸ ἄξονα τὴ θεωρία, ὅτι ὁ διορισμὸς του στὴν ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος εἶχε ὡς στόχο τὴν ἀφομοίωση τῶν Βουλγάρων ἀπὸ τὴ Βυζαντινὴ κοινωνία¹². Τὴν κριτικὴ αὐτῆς τῆς θεωρίας ἀντέκρουσαν ἐπιτυχῶς οἱ Obo-
lensky, Ξανάλατος καὶ Βλαχάκος¹³, ἀναδεικνύοντας τὸν Θεοφύλακτο ἱκανὴ ἐκκλησιαστικὴ προσωπικότητα καὶ σημαντικὸ τὸ ποιμαντικὸ ἔργο πὺ ἐπετέλεσε.

Ἡ πρώτη ἐντύπωση τοῦ Θεοφυλάκτου γιὰ τὸ ποίμνιό του διακρίνεται ἀπὸ ρεαλισμὸ. Ὁ λαὸς πὺ καλεῖται νὰ ποιμάνει εἶναι ἀπαίδευτος, ἀμαθὴς καὶ ἐχθρικὰ διακεῖμενος σὲ ὅποιον καὶ ὅ,τι προέρχεται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Οἱ χαρακτηρισμοὶ πὺ ἀποδίδει ὁ Θεοφύλακτος στὸν λαὸ τῆς Ἐκκλησίας του, προδίδουν κατὰ τὴ γνώμη μας τὴν ὑπεύθυνη στάση του ὡς ποιμένος καὶ δὲν μειώνουν τὴν πατρικὴ του ἀγάπη πρὸς τὸ ποίμνιο. Τὴν ἀγάπη αὐτὴ ἀπέδειξε σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ποιμαντικῆς του διακονίας.

Ἡ τελευταία ἐπιστολὴ του ὡς ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος χρονολογεῖται τὸ 1108. Ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ποίημα τοῦ Θεοφυλάκτου τοῦ ἔτους 1125 προκύπτει ὅτι κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ ἦταν ἀκόμη ἐν ζωῇ¹⁴.

2. Συγγράμματα

Ὁ Θεοφύλακτος ὑπῆρξε πολυγραφότατος καὶ μὲ πλούσια θεματικὴ. Διακρίθηκε ὡς ἐρμηνευτὴς κυρίως μέσα ἀπὸ Ὑπομνήματα ὁλόκληρης

12. B. ZLATARSKI, *Istorija na balgarskata durjava prez srednite vekove*, t. II, Sofia 1940, A. EPSTEIN, «The Political Content of the Paintings of Saint Sofia of Ohrid», *JÖB* 29 (1980) 322-324.

13. Οἱ ὅποιες μειωτικὲς ἐκφράσεις σὲ ἐλάχιστες ἐπιστολὲς τοῦ Θεοφυλάκτου ἐκφράζουν κατὰ τὴ γνώμη μας τὴν ψυχικὴ κατάσταση στὴ ὁποία περιῆλθε λόγω τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ποίμνιο, τὸ ὁποῖο καλεῖται νὰ διακονῆσει, δὲν εἶχε τὴν παιδεία, τὴ μόρφωση καὶ τὴν πνευματικὴ ὠριμότητα τοῦ ἀντίστοιχου ποιμνίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. O. BOLENSKY, ὁ.π., σελ. 95 ἐπ., Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, «Εισαγωγή, κείμενο, μετάφραση, σχόλια», *Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, Οἱ δεκαπέντε μάρτυρες τῆς Τιβεριοῦπολης*, ἐκδ. Ζῆτρος, Ἀθήνα 2008, σελ. 87-211: ἐδῶ σελ. 202-207, R. ΚΑΤΙΓΙĆ, ὁ.π., 383-385.

14. Βλ. D. BOLENSKY, ὁ.π., σελ. 130 καὶ τὴν ἐκεῖ βιβλιογραφία. Πρὸβλ. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, ὁ.π., σελ. 95, R. JANIN, «Θεοφύλακτος», στήλ. 418.

τῆς Καινῆς Διαθήκης¹⁵, καθὼς καὶ ὀρισμένων βιβλίων τῆς Παλαιᾶς¹⁶. Ξεχώρισε γιὰ τὴ ρητορικὴ του δεινότητα ἀλλὰ καὶ τὴν κλασικὴ του παιδεία, μὲ τὴν ὁποία εἶναι διαποτισμένο τὸ συγγραφικὸ του ἔργο¹⁷. Τὸ ἐπιστολογραφικὸ ἔργο τοῦ Θεοφυλάκτου ποὺ διασώθηκε ἀποτελεῖ πολύτιμο ὑλικὸ γιὰ ποικίλα θέματα ποὺ ἀφοροῦν στὴν ἐποχὴ του¹⁸. Οἱ δογματικὲς

15. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Ἑρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον*, PG 123,139-488, *Ἑρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιον*, PG 123,487-682, *Ἑρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον*, PG 123,683-1126, *Ἑρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*, PG 123,1127-1348, PG 124,9-318, *Ἐκ τῶν ἐξηγητικῶν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου καὶ τινῶν ἐκ τῶν πατέρων ἐξηγήσεις εἰς τὰς Πράξεις κατὰ συντομίαν συλλεγεῖσθαι παρὰ τοῦ μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας*, PG 125,495-1132, *Ἐξήγησις εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ ἁγίου Παύλου*, PG 124,335-1358, PG 125,9-404, *Ἐξήγησις ἀκριβῆς τῶν καθολικῶν ἐπιστολῶν*, PG 125,495-1132, PG 126,9-104. Ἡ ἐξάρτηση τῶν Ὑπομνημάτων τῶν Εὐαγγελίων ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο ὁμολογεῖται ἀπὸ τὸν ἴδιον Θεοφύλακτο. Ὑπάρχουν ἐπιρροὲς καὶ ἀπὸ ἄλλους Πατέρες, παρόλο ποὺ μνημονεύεται μόνο ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος. Ἡ ἀλληγορικὴ ἐξήγηση ἐφαρμόζεται συχνὰ στὴν ἔρμηνεία τῶν παραβολῶν (Κ. KRUMBACHER-ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ, ὅ.π., σελ. 263). Στὸ Ὑπόμνημα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου κύρια πηγὴ του παραμένει ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἀλλὰ καὶ οἱ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, Μεθόδιος, Γρηγόριος Θεολόγος, Μ. Βασίλειος, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, (Ψευδο)διονύσιος. Οἱ ἐξαρτήσεις του ἀπὸ τὸν Εὐθύμιο Ζιγαβητὸν εἶναι αὐτολεξεί (Κ. KRUMBACHER-ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ, ὅ.π.). Τὰ Ὑπομνήματα στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ στὶς Καθολικὲς Ἐπιστολὰς ἔχουν πλήρη ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν Οἰκουμένιο (Κ. KRUMBACHER-ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ, ὅ.π.). Γιὰ τὸ ἐρμηνευτικὸ ἔργο τοῦ Θεοφυλάκτου βλ. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, ὅ.π., σελ. 97-105.

16. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Ἐξήγησις τῶν ἁγίων προφητῶν*, PG 126,563-1190.

17. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῆρ Κωνσταντῖνον*, ἐκδ. P. GAUTIER, *Théophylacte d'Achrida. Discours, Traités, Poésies, Introduction, texte, traduction et note [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Thessalonicensis 16.1]*, Association de Research Byzantines, Thessalonique 1980, σελ. 179-211, *Λόγος εἰς τὸν αὐτοκράτορα κῆριν Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν*, ἐκδ. P. GAUTIER, *Théophylacte d'Achrida. Discours, Traités, Poésies, Introduction, texte, traduction et note [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Thessalonicensis 16.1]*, Association de Research Byzantines, Thessalonique 1980, σελ. 214-243, *Πρὸς τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἀτακτήσαστας*, ἐκδ. P. GAUTIER, *Théophylacte d'Achrida. Discours, Traités, Poésies, Introduction, texte, traduction et note [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Thessalonicensis 16.1]*, Association de Research Byzantines, Thessalonique 1980, σελ. 130-145, 146-165. Γιὰ τὸ ρητορικὸ ἔργο τοῦ Θεοφυλάκτου βλ. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, ὅ.π., σελ. 106-123.

18. Οἱ τρεῖς πρῶτες ἐπιστολὲς περιελήφθησαν στὸν P. GAUTIER, *Théophylacte d'Achrida. Discours, Traités, Poésies, Introduction, texte, traduction et note [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Thessalonicensis 16.1]*, Association de Research Byzantines, Thessalonique 1980, σελ. 130-175. Τὸ σύνολο τῶν ἐπιστολῶν του περιελήφθησαν στὸ Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Ἐπιστολαί*, *Théophylacte d'Achrida. Lettres, Intro-*

ἀντιλήψεις τοῦ Θεοφυλάκτου κινοῦνται σὲ διαλλακτικὸ πνεῦμα μὲ ἀυστηρὴ ὅμως κριτικὴ ὡς πρὸς τὸ θεμελιῶδες δογματικὸ ζήτημα τοῦ filioque, γεγονός πού μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὴ χαρακτηρίσουμε τουλάχιστον καλόπιστη¹⁹. Γι' αὐτὸ ἡ στάση του στὰ θέματα πού ὑφίστανται μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἀντιπαραβάλλεται μὲ αὐτὴν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀνσέλμου Καντερβουρίας²⁰.

Ἀναλυτικότερα, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ filioque, ὁ Θεοφύλακτος τὸ ἀπορρίπτει κατηγορηματικὰ καὶ υἱοδετεῖ θέσεις πού ἔχουν ἤδη ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὸν ἱερό Φῶτιο. Ὁ πρῶτος λόγος εἶναι ὅτι τὸ δόγμα πρέπει νὰ διατηρεῖται ἀνόθευτο²¹. Ὁ δεύτερος ἀφορᾷ στὶς σχέσεις τῶν Προσώπων τῆς Ἀγίας Τριάδος. Προσδέτει, ὅμως, καὶ ἓνα νέο ἐπιχείρημα, κατὰ τὰ λεγόμενά του, στὸ Ἰωάν. 20:22²², χωρὶο τὸ ὁποῖο ἐπικαλοῦνται οἱ Λατῖνοι γιὰ νὰ στηρίξουν τὴν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευση τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Κατὰ τὸν Θεοφύλακτο, οἱ Λατῖνοι συγχέουν «τὴ βασικὴ διάκριση μεταξὺ αἰώνιας ἐκπόρευσης καὶ χρονικὰ καθορισμένου πέμπεσθαι»²³. Κατὰ τὸν μαῖστορα τῶν ρητόρων καὶ διδάσκαλο: «τὸ γὰρ ἐκπορεύεσθαι νομίζοντες ἴσον εἶναι τῷ χορηγεῖσθαι καὶ μεταδίδοσθαι, ἐπειδὴ

duction, texte, traduction et notes par P. GAUTIER [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Thessalonicensis 16.2], Association de Research Byzantines, Thessalonique 1986, σελ. 133-597. Γιὰ τὸ ἐπιστολογραφικὸ ἔργο τοῦ Θεοφυλάκτου βλ. D. OBOLENSKY, ὁ.π., σελ. 72-92, Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, ὁ.π., σελ. 123-140.

19. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Προσλαλιά τινι τῶν αὐτοῦ ὁμιλητῶν περὶ ὧν ἐγκαλοῦνται Λατῖνοι*, P. GAUTIER, *Theophylacte d'Achrida. Discours, Traités, Poésies, Introduction, texte, traduction et note [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Thessalonicensis 16.1]*, Association de Research Byzantines, Thessalonique 1980, σελ. 334-343. Ἡ διαλλακτικὴ αὐτὴ πραγματεία του χρησίμευσε ὡς ὑπόδειγμα στὸν Δημήτριο Χωματιανὸ καὶ σὲ μεταγενέστερους ἐνωτικούς, κυρίως δὲ στὸν Ἰωάννη Βέκκο (K. KRUMBACHER - ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ, ὁ.π., σελ. 264). Γιὰ τὶς δογματικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Θεοφυλάκτου βλ. D. OBOLENSKY, ὁ.π., σελ. 64-71, Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, ὁ.π., σελ. 140-148.

20. S. RUNCIMAN, *The Eastern Schism: A Study of the Papacy and the Eastern Churches During the XIth and XIIth Centuries*, Oxford University Press, Oxford 1955, σελ. 76-77. Πρὸβλ. D. OBOLENSKY, ὁ.π., σελ. 70-71.

21. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Προσλαλιά τινι τῶν αὐτοῦ ὁμιλητῶν περὶ ὧν ἐγκαλοῦνται Λατῖνοι*, P. GAUTIER, *Theophylacte d'Achrida. Discours, Traités, Poésies, Introduction, texte, traduction et note [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Thessalonicensis 16.1]*, Association de Research Byzantines, Thessalonique 1980, σελ. 251¹³⁻¹⁴: «Δεῖ δὲ σύμβολον εἶναι τοῦ πιστοῦ τὸ σύμβολον πάσης ἀπηλλαγμένον παραποιήσεως».

22. Ἰωάν. 20:22: «καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐνεφύσησεν καὶ λέγει αὐτοῖς: λάβετε πνεῦμα ἅγιον».

23. D. OBOLENSKY, ὁ.π., σελ. 67.

τὸ Πνεῦμα εὐρίσκεται παρὰ τοῦ Υἱοῦ πεμπόμενον καὶ χορηγούμενον καὶ μεταδιδόμενον»²⁴, ἐνῶ τὸ «ἐκπορεύεσθαι τρόπος ἐστὶ καθ' ὃν ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὅπερ δὴ καὶ ἰδιότης αὐτοῦ γινώσκειται. Τὸ δὲ πέμπεσθαι καὶ χορηγεῖσθαι καὶ μεταδίδοσθαι οὐ τοῦ πῶς ἐστὶ τὸ Πνεῦμα δηλωτικόν, ἀλλὰ πλουτισμός τις ἐν τούτοις δηλοῦται καὶ οἷον χύσις τῆς ἀγαθότητος, τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν ἐχούσης τὸ εἶναι, παρὰ τοῦ Υἱοῦ δὲ εἰς τοὺς ἀξίους ἐκχεομένης»²⁵.

Γιὰ τὸ παπικὸ πρωτεῖο, ζήτημα ποῦ γιὰ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀχρίδος ἀπορρέει ἀπὸ τὸ *filioque*, φαίνεται ὅτι ἀποδέχεται σιωπηρὰ τὴν θέση, ὅτι ὁ Πάπας εἶναι πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς χριστιανοσύνης. Ὡστόσο, δηλώνει ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ τὸν ὀδηγήσει στὴν ἀποδοχὴ ὁποιασδήποτε διδασκαλίας²⁶. Οἱ Βυζαντινοί, ὡς γνωστόν, θεωροῦσαν ὅτι ἡ δογματικὴ ἀλήθεια δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ μόνον ἀπὸ ἓναν ἐπίσκοπο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ πόσο ὑψηλὴ εἶναι ἡ θέση του, ἀλλὰ ἀπὸ σύσσωμὴ τὴν Ἐκκλησία, ὅπως αὐτὴ ἐκπροσωπεῖται ἐν συνόδῳ²⁷. Εἶναι πιθανὸν ὁ Θεοφύλακτος νὰ υἱοθετεῖ τὴν ἐπικρατοῦσα ἄποψη, ὅτι τὸ πρωτεῖο τοῦ Ρώμης ἐκτὸς ἀπὸ ἀπλὸ πρωτεῖο τιμῆς εἶναι ἓνα εἶδος ἀναγνώρισης ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς τοῦ δικαιώματος κάθε κληρικοῦ, ποῦ εἶχε καταδικα-

24. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Προσλαλιά τινι τῶν αὐτοῦ ὁμιλητῶν περὶ ὧν ἐγκαλοῦνται Λατῖνοι*, P. GAUTIER, *Theophylacte d'Achrida. Discours, Traités, Poésies, Introduction, texte, traduction et note* [*Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Thessalonicensis* 16.1], Association de Research Byzantines, Thessalonique 1980, σελ. 253²⁴-255²⁵.

25. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Προσλαλιά τινι τῶν αὐτοῦ ὁμιλητῶν περὶ ὧν ἐγκαλοῦνται Λατῖνοι*, P. GAUTIER, *Theophylacte d'Achrida. Discours, Traités, Poésies, Introduction, texte, traduction et note* [*Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Thessalonicensis* 16.1], Association de Research Byzantines, Thessalonique 1980, σελ. 255⁸⁻¹³. Ὅπως χαρακτηριστικὰ παρατηρεῖ ὁ Obolensky «οἱ Λατῖνοι ἀγνοοῦν αὐτὴ τὴ βασικὴ διάκριση μεταξύ αἰώνιας ἐκπόρευσης καὶ χρονικὰ καθορισμένου πέμπεσθαι» (D. OBOLENSKY, ὁ.π., σελ. 67), γεγονός ποῦ κατὰ τὸν ἱερό πατέρα ὀφείλεται στὴν ἀδυναμία κατανόησης τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας (Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Προσλαλιά τινι τῶν αὐτοῦ ὁμιλητῶν περὶ ὧν ἐγκαλοῦνται Λατῖνοι*, P. GAUTIER, *Theophylacte d'Achrida. Discours, Traités, Poésies, Introduction, texte, traduction et note* [*Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Thessalonicensis* 16.1], Association de Research Byzantines, Thessalonique 1980, σελ. 257³⁻⁶: «ἐκπορεύεσθαι δὲ λέγεις τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐ κατὰ τοῦτο τὸ σημαίνόμενον, ἀλλὰ κατὰ τὸ χεισθαι καὶ διαδίδοσθαι καὶ ὑγιαίνων τὸν νοῦν διάξῃ πρὸς τοῦτο πενία λέξεων καὶ Λατίνου γλώττης στενότητι»). Πρβλ. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, ὁ.π., σελ. 143-144.

26. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, ὁ.π., σελ. 146.

27. D. OBOLENSKY, ὁ.π., σελ. 69.

στεῖ ἀπὸ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές, νὰ μπορεῖ νὰ προσφύγει στὸν Ρώμη. Τὸ προνόμιο αὐτό, βέβαια, οὐδέποτε ἀναγνωρίστηκε γιὰ κληρικούς ἢ ὑποδέσεις ποὺ ἀφοροῦσαν στὰ ζωτικὰ συμφέροντα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Θεοφύλακτου²⁸ ξεχωρίζει γιὰ τὴν ἀφθονή χρήση τῶν γλωσσικῶν καὶ λογοτεχνικῶν σχημάτων, καθὼς καὶ γιὰ τὴν πολὺ καλὴ χρήση τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς μετρικῆς²⁹. Σώζονται, ἐπίσης, ὁμιλίες³⁰ καὶ συγγράμματα ἀγιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος³¹, πρᾶγμα ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι προσπάθησε νὰ προσεγγίσει τὸν βουλγαρικὸ λαό, ὅπως αὐτὸ πραγματώθηκε κατ' ἀντίστοιχο τρόπο ἀπὸ τοὺς

28. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Ποιήματα*, P. GAUTIER, *Theophylacte d'Achrida Discours, Traités, Poésies, Introduction, texte, traduction et note [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Thessalonicensis 16.1]*, Association de Research Byzantines, Thessalonique 1980, σελ. 347-377. Γιὰ τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Θεοφύλακτου βλ. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, ὁ.π., σελ. 148-160.

29. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, ὁ.π., σελ. 159.

30. Σώζονται ἔντεκα ὁμιλίες γιὰ τὴν Ἀνάσταση, μία γιὰ τὴν προσκύνηση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ (*Λόγος εἰς τὴν προσκύνησιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἐν τῇ μεσσηστήμῳ*, PG 126,106-130), μία εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου (*Λόγος εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου ὅτε προσηνέχθη τῷ ναῶ παρὰ τῶν γεννητόρων αὐτῆς*, PG 126,129-144), καὶ μία σχετικὰ μὲ τὸν θάνατο τοῦ εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη (*Ὑστατον μέρος τῆς ὁμιλίας εἰς τὸ ΙΑ' ἑωθινὸν εὐαγγέλιον*, PG 126,145-150). Γιὰ τὸ ὁμιλητικὸ ἔργο τοῦ Θεοφύλακτου βλ. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, ὁ.π., σελ. 160-174.

31. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Βίος καὶ πολιτεία, ὁμολογία τε καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος Ἀρχιεπισκόπου Βουλγάρων*, PG 126,119-1239. Κριτικὴ ἔκδοση ἀπὸ τὸν Α. MILEV, *Theofilakt Kliment Ohridski, Prevod, uvod I belezki*, Sofia 1955. Πρβλ. Ι. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, «Βίος Κωνσταντίνου - Κυρίλλου, Βίος Μεθοδίου (μετάφρασις), Βίος Κλήμεντος Ἀχρίδος», *ΕΕΘΣΠΘ* 12 (1968) 162-184. *Μαρτύριον τῶν Ἁγίων ἐνδόξων ἱερομαρτύρων ΙΕ' τῶν ἐν Τιβεριουπόλει τῇ βουλγαρικῶς ἐπονομαζομένη Στρουμίτζη μαρτυρησάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ δυσσεβοῦς Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, συγγραφὴν ὑπὸ Θεοφύλακτου τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας*, PG 126,151-222. Κριτικὴ ἔκδοση ἀπὸ τὸν Ι. ILIEV, *Fontes Graeci Historiae Bulgariae* 9 (1994) 42-79. Σὲ ἔκδοση, μετάφραση καὶ σχόλια τοῦ ἔργου αὐτοῦ προχώρησε καὶ ὁ Π. Βλαχάκος (Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, «Εἰσαγωγή, κείμενο, μετάφραση, σχόλια», *Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, Οἱ δεκαπέντε μάρτυρες τῆς Τιβεριουπόλεως*, ἐκδ. Ζήτρος, Ἀθήνα 2008, σελ. 213-422). Στὸν βίον τοῦ ἁγίου Κλήμεντος ὁ Θεοφύλακτος προσπάθησε νὰ ἐνσωματώσει τὴν ἱστορία τῆς χριστιανικῆς Βουλγαρίας στὴν Κυριλλομεθόδεια παράδοση (D. OBOLENSKY, ὁ.π., σελ. 114). Ἡ παράδοση αὐτὴ διαφαίνεται μέσα ἀπὸ τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα καὶ τοῦ παρέσχε τὴν ἰδεολογικὴ βάση γιὰ νὰ γεφυρώσει τὶς διαφορὰς Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βουλγαρίας (D. OBOLENSKY, ὁ.π., σελ. 112, 113-124).

αὐτάδελφους Κύριλλο καὶ Μεθόδιο³². Ἡ θεολογικὴ σκέψη τοῦ Θεοφυλάκτου ἄσκησε ἐπιρροή στὴ Δύση κυρίως κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγεννήσεως³³.

3. «Βασιλικὴ Παιδεία»

Ὁ Λόγος εἰς τὸν Πορφυρογέννητον κῆρ Κωνσταντῖνον ἐκφωνήθηκε περὶ τὸ 1085 στὸν Κωνσταντῖνο Ἡ Δούκα, ὅταν ἦταν συναυτοκράτορας, παρουσία τῆς μητέρας του Μαρίας Ἀλανῆς³⁴. Ὁ τίτλος Βασιλικὴ Παιδεία (Institutio Regia) εἰσήχθη ἀπὸ τὸν πρῶτο ἐκδότη τοῦ Λόγου τὸ 1650, ὁ ὁποῖος ἀφιέρωσε τὴν ἔκδοση στὸν τότε νεαρὸ βασιλιὰ τῆς Γαλλίας Λουδοβίκο ΙΔ΄³⁵. Εἶναι ἓνα ρητορικὸ κείμενο, στὸ ὁποῖο ἐμφαίνεται ἡ κλασικὴ καὶ θεολογικὴ παιδεία τοῦ συντάκτη του καθὼς καὶ οἱ πολιτικὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς του.

Ὁ Λόγος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη. Στὸ πρῶτο μέρος (πανηγυρικὸν) ὁ Θεοφύλακτος ἐγκωμιάζει τὰ σωματικὰ καὶ πνευματικὰ χαρίσματα τοῦ μαθητῆ του³⁶, ἐπαινεῖ τὸν πατέρα του Μιχαὴλ Ζ΄ (1071-1078) καὶ τὸν παπποῦ του Κωνσταντῖνο Θ΄ τὸν Μονομάχο (1042-1055)³⁷, καὶ ἐξυμνεῖ τὰ ψυχικὰ χαρίσματα τῆς μητέρας του, δίνοντας ἔμφαση στὴν εὐσέβεια τῆς, τὴν εὐσπλαγχνία τῆς, τὴ γενναιοδωρία τῆς κ.λπ³⁸.

Τὸ δεύτερο μέρος (παραινετικὸ) ἀποτελεῖ κάτοπτρο ἡγεμόνος³⁹ καὶ ἐμπεριέχει θέματα «ποῦ ὑπαγορεύει ἢ αὐτοκρατορικὴ ἰδεολογία ἀναμε-

32. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, ὅ.π., σελ. 206, 211.

33. D. OBOLENSKY, ὅ.π., σελ. 54-55, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

34. D. OBOLENSKY, ὅ.π., σελ. 60.

35. Βλ. D. OBOLENSKY, ὅ.π., σελ. 60-61, καὶ τὴν ἐκεῖ βιβλιογραφία, Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, ὅ.π., σελ. 106.

36. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῆρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 185²⁰-195⁴. Βλ. καὶ H. HUNGER, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, τόμ. Α΄, σελ. 251. Πρὸβλ. Κ. ΠΑΙΔΑ, *Ἡ θεματικὴ τῶν βυζαντινῶν κατόπτρων ἡγεμόνος τῆς πρώιμης καὶ μέσης περιόδου (398-1085). Συμβολὴ στὴν πολιτικὴ θεωρία τῶν βυζαντινῶν*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2005, σελ. 29, Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, ὅ.π., σελ. 108.

37. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῆρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 185⁹⁻²⁰. Βλ. καὶ H. HUNGER, ὅ.π., σελ. 251, Κ. ΠΑΙΔΑ, ὅ.π., σελ. 29. Πρὸβλ. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, ὅ.π., σελ. 108.

38. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῆρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 185²¹-193⁴. Βλ. H. HUNGER, ὅ.π., σελ. 251, Κ. ΠΑΙΔΑ, ὅ.π., σελ. 29.

39. Ἐνῶ στὰ βασιλικά ἐγκώμια ὁ συγγραφεὺς περιγράφει τὶς ἀρετὲς ἐνὸς συγκεκρι-

μειγμένα μὲ τὰ γνωστὰ ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ παράδοση ἠθικοφιλοσοφικὰ θέματα»⁴⁰. Ἀναφέρονται ἡ μοναρχία, ἡ ἀριστοκρατία καὶ ἡ δημοκρατία ὡς μορφές πολιτεύματος, ἀλλὰ καὶ οἱ παρεκτροπές τους ὅπως ἡ τυραννία, ἡ ὀλιγαρχία καὶ ἡ ὀχλοκρατία⁴¹. Ἡ μοναρχία προβάλλεται ὡς ἡ ἰδανικὴ μορφή πολιτεύματος, ἐνῶ ἐπισημαίνεται ὁ κίνδυνος τῆς μετεξελίξεως τῆς σὲ τυραννία⁴². Ὅπως εὐστοχα ἔχει ἐπισημανθεῖ, ὁ Θεοφύλακτος θεωρεῖ ὅτι γιὰ τὴν ἐκλογή τοῦ αὐτοκράτορα εἶναι ἀπαραίτητη ἡ σύμφωνη γνώμη τοῦ λαοῦ, ἀκόμη καὶ ὅταν ὑπάρχει κληρονομικὸ δικαίωμα, ἄποψη ἰδιαίτερα προοδευτικὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ του⁴³. Ὁ Θεοφύλακτος δίνει συγκεκριμένες πρακτικὲς συμβουλές στὸν Κωνσταντῖνο. Ἔτσι, θὰ πρέπει νὰ συναναστρέφεται μὲ φιλοσόφους καὶ ὄχι μὲ ἀνθρώπους τοῦ θεάτρου⁴⁴, νὰ ἀσκεῖται συστηματικὰ σὲ περίοδο εἰρήνης, ὥστε νὰ εἶναι ἐνεργὸς στὸν πόλεμο καὶ ἀποτελεσματικὸς στὶς πολεμικὲς ἀναμετρήσεις⁴⁵. Πρέπει νὰ εἶναι εὐσεβής, ὥστε νὰ μὴν παραχωρεῖ τὰ πρωτεῖα στοὺς ἱερεῖς⁴⁶ καὶ νὰ ἐπιμένει στὴν ἄσκηση τοῦ φιλανθρωπικοῦ ἔργου, θεωρώντας τὴν ἔργο θεομιμησίας καὶ ὑπόδειγμα γιὰ τοὺς ὑπηκόους του⁴⁷.

Τὸ θεολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς «Βασιλικῆς Παιδείας» μπορεῖ νὰ ἀναδειχθεῖ μέσα ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενό της, χωρὶς νὰ ἀποκλείονται καὶ ἄλλα

μένου ἡγεμόνα, στὰ *κάτοπτρα ἡγεμόνος* ὁ συντάκτης τους, λόγῳ τῆς προσωπικῆς του σχέσης, ἀπευθύνει συγκεκριμένες συμβουλές στὸν ἡγεμόνα λαμβάνοντας ὑπόψη τοῦ τὴν προσωπικότητα τοῦ βασιλέως καὶ τὶς ἰδιαίτερες συνθῆκες τῆς συγκεκριμένης χρονικῆς περιόδου (H. HUNGER, *ὁ.π.*, σελ. 246, Κ. ΠΑΪΔΑ, *ὁ.π.*, σελ. 20). Γιὰ τὰ *κάτοπτρα ἡγεμόνος* καὶ τὴ θεματικὴ τους βλ. H. HUNGER, *ὁ.π.*, σελ. 245-256 καὶ Κ. ΠΑΪΔΑ, *ὁ.π.*, σελ. 19-30, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

40. H. HUNGER, *ὁ.π.*, σελ. 251.

41. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῆρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 195⁹⁻²⁰. Βλ. καὶ Σ. ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ - ΜΑΡΑ, «Ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τὸν 11ο αἰῶνα καὶ ἐξῆς. Ἡ συμβολὴ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης στὴ διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς χριστιανικῆς συνείδησης τοῦ Θεοφύλακτου Ἀχρίδος», *Βυζαντιακά* 17 (1997) 393-418, ἐδῶ: 399-401. Πρβλ. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, *ὁ.π.*, σελ. 109.

42. Κ. ΠΑΪΔΑ, *ὁ.π.*, σελ. 107.

43. Σ. ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ - ΜΑΡΑ *ὁ.π.*, σελ. 402, Κ. ΠΑΪΔΑ, *ὁ.π.*, σελ. 109. Πρβλ. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, *ὁ.π.*, σελ. 112.

44. H. HUNGER, *ὁ.π.*, σελ. 251. Πρβλ. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, *ὁ.π.*, σελ. 111.

45. H. HUNGER, *ὁ.π.*, σελ. 251.

46. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῆρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 201⁸⁻⁹: «οὕτω μὲν εὐσεβῆς ὢν ὡς μηδὲ τοῖς ἱερεῦσι πρωτείων παραχωρεῖν». Πρβλ. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, *ὁ.π.*, σελ. 111.

47. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, *ὁ.π.*, σελ. 111.

στοιχεῖα πὸν σχετίζονται μὲ τὴ γενικότερη θεολογικὴ παιδεία καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ φρόνημα τοῦ Θεοφυλάκτου, ἀλλὰ καὶ τὸ βυζαντινὸ πολιτιστικὸ περιβάλλον. Εἶναι γνωστὸ ὅτι κυρίαρχο στοιχεῖο τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ ἐπικράτηση τῆς ἰδέας περὶ ἀνωτερότητας τοῦ πνεύματος ἔναντι τῆς ὕλης, τῆς ψυχῆς ἔναντι τοῦ σώματος⁴⁸. Εἶναι, λοιπόν, εὐεξήγητη ἡ εἰσαγωγικὴ παράγραφος τῆς «Βασιλικῆς Παιδείας». Ὁ ἱερός πατέρας δηλώνει πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο ὅτι τοῦ προσφέρει αὐτὸν τὸν Λόγο ὡς δῶρο μεγαλύτερης ἀξίας ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸ χρυσάφι καὶ τὸ ἀσήμι. Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ καταρχὴν ἐγκωμιαστικοῦ Λόγου του ἔναντι τῶν ὑλικῶν δῶρων, ὀφείλεται στὴν ἀφθαρσία του⁴⁹. Ἔχει ἤδη ἐντοπιστεῖ ἡ ἀρχαιοελληνικὴ ἀφετηρία τῆς σκέψεως τοῦ Θεοφυλάκτου, ἡ ὁποία δὲν εἶναι πρωτότυπη. Ὁ Θεμίστιος στὸ ἐγκώμιό του πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο συγκρίνει τὸν ἐγκωμιαστικὸ λόγον του μὲ αὐτὸν τοῦ Ξενοφῶντος πρὸς τὸν Ἀγησίλαο καὶ τὸν βρίσκει ὡς δῶρο ἀνώτερο ἀπὸ τὸ κτῆμα πὸν τοῦ χάρισε ὁ Ἀρχίδαμος⁵⁰. Ὅμως, ὁ Θεοφύλακτος δὲν χρησιμοποιεῖ, ὅπως ὁ Θεμίστιος, παραδείγματα ἢ διατυπώσεις τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ τεκμηριώνει τὴν ἀποψή του περὶ τῆς ἀνωτερότητας τοῦ λόγου ἔναντι τῆς ὕλης μὲ Ἀγιογραφικὰ χωρία. Συγκεκριμένα, ἐπικαλεῖται τὴ διατύπωση τοῦ ἀποστόλου Παύλου γιὰ τὴ ματαιότητα τῆς ἐπιδιώξεως ὅσων

48. Βλ. τὸ χιαστὸ σχῆμα τοῦ ρόλου βασιλέως καὶ πατριάρχου ὅσον ἀφορᾷ στὴν εἰρήνη τῶν ψυχῶν καὶ τὴν εὐδαιμονία τῶν σωμάτων τῶν ὑπηκόων τῆς βυζαντινῆς πολιτείας: *Ἐπαναγωγή* [Ἐκλογή], III, ἡ', Jus Graecoromanum, τόμ. II, Β', II, β' ἐκδ. φωτοτυπικὴ Ἰ. Ζέπου - Π. Ζέπου, Scientia Aalen 1962, σελ. 242: «Τῆς πολιτείας ἐκ μερῶν καὶ μορίων ἀναλόγως τῷ ἀνθρώπῳ συνισταμένης, τὰ μέγιστα καὶ ἀναγκασιότατα μέρη βασιλεύς ἐστὶ καὶ πατριάρχης, διὸ καὶ ἡ κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα τῶν ὑπηκόων εἰρήνη καὶ εὐδαιμονία βασιλείας ἐστὶ καὶ ἀρχιερωσύνης ἐν πᾶσιν ὁμοφροσύνη καὶ συμφωνία». Στὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο τοῦ νομοθετικοῦ αὐτοῦ κειμένου λέγεται κατὰ μεταφορικὴ ἔννοια ὅτι ἡ «ὕλη» τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ Πολιτεία καὶ ἡ «ψυχογονία» τοῦ σώματος τῆς πολιτείας ἡ Ἐκκλησία (βλ. ὁ.π., σελ. 239). Βλ. καὶ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τὴν προφητικὴν ῥῆσιν τὴν λέγουσαν*: «*Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἐποίησα φῶς καὶ σκότος, ποιῶν εἰρήνην, καὶ κτίζων κακά*», α', PG 56,142: «Καὶ γὰρ τὸ σῶμα ἔλαττον μὲν τῆς ψυχῆς, οὐκ ἐναντίον δὲ τῆς ψυχῆς». Πρὸβλ. καὶ *Πρὸς Ῥωμαίους* ΙΔ', γ', PG 60,509, ὅπου διδάσκεται ὅτι ἡ σάρκα (τὸ σῶμα) ὑπόκειται στὴν ψυχὴ, ὅπως ἡ κιθάρα στὸν κιθαριστή, καὶ τὸ πλοῖο στὸν καπετάνιο, τὰ ὁποῖα ἂν καὶ σπουδαῖα ἐξαρτήματα, δὲν εἶναι «ὁμότιμα τῷ τεχνίτῃ».

49. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κύρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 179⁶⁻⁷. Πρὸβλ. Δ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ, *Οἱ Βυζαντινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ 800 μέχρι τοῦ 1453*, Ἀθῆναι 1951, σελ. 89, Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, ὁ.π., σελ. 107.

50. Π. ΒΛΑΧΑΚΟΥ, ὁ.π., σελ. 107.

ὑπόκεινται «εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει»⁵¹. Μὲ τὴ φράση «τῆς ἡμετέρας κατακρίσεως τὸ βαρύτατον»⁵² ἀναφέρεται στὴ μεταπτωτικὴ συνέπεια τῆς κοπιώδους ἐργασίας γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῶν συντηρητικῶν τῆς ζωῆς ὑλικῶν στοιχείων, παρόλο ποὺ δὲν παραπέμπει ρητὰ στὸ Βιβλικὸ χωρίο⁵³. Ὡς ἐκ τούτου ἀνάγει τὰ ὑλικά δῶρα σὲ μία κατώτερη, μεταπτωτικὴ βαθμίδα, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ σοφία, ἡ ὁποία εἶναι «ἄνετον χρῆμα καὶ τῷ ὄντι ἀδέσποτον», ποὺ φέρει «αὐθαιρέτως» τό οἰκεῖον «φιλοπόνημα»⁵⁴.

Ἡ δέση αὐτὴ τοῦ Θεοφύλακτου ἀντικατοπτρίζει τὴ χριστιανικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν προέλευση καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀνθρώπινου λόγου. Ὁ λόγος εἶναι προπτωτικὸ χάρισμα καὶ δομικὸ στοιχεῖο τοῦ αὐτεξουσίου⁵⁵. Μεταπτωτικὰ ὁ λόγος ἀποτελεῖ «φιλοπόνημα», ἐργώδη ἐκδήλωση τῆς φυσικῆς ροπῆς τῆς οἰκείας, ἀρχέγονης φύσεως τοῦ ἀνθρώπου⁵⁶.

Ὁ Θεοφύλακτος, γιὰ νὰ ἐπεκτείνει τὴ σκέψη του καὶ νὰ τὴν ἀξιοποιήσει ἐποικοδομητικά, καλεῖ τὸν μαθητὴ του νὰ μὴν παραθεωρήσει τὸν λόγο του. Δὲν ζητεῖ, ὅμως, τὴν προσοχὴ σὲ ἓνα νοσηριαρχικὸ διανοητικὸ ἐπίπεδο, ἀλλὰ σ' ἓνα καρδιακὸ, βιωματικὸ στάδιο. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Θεοφύλακτος συνδυάζει τὰ Παλαιοδιαθηκικὰ χωρία «ὡς ὑετὸς καταβαίη τὰ ἐμὰ ῥήματα»⁵⁷ καὶ «ὄθεν τὰ ἐκούσια τοῦ στόματός μου εὐδόκησον»⁵⁸. Ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν τῶν δύο χωρίων ἀποδίδει τὴ σύμμετρη συνεργία τῆς Θείας Πρωτοβουλίας καὶ τῆς ἀνθρώπινης συγκατανεύσεως, ἡ ὁποία (συνεργία) συνέχει κάθε πτυχὴ τοῦ χριστιανικοῦ βίου. Κάθε στοιχεῖο ἐξελίξεως στὴ ζωὴ τοῦ κάθε ἀνθρώπου ἐντάσσεται στὸ ἔργο τῆς Θείας Πρόνοιας γιὰ τὴ σωτηρία καὶ διάσωση τοῦ συγκεκριμένου προσώπου. Κανείς, ὅμως, προνοητικὸς σχεδιασμὸς, ἀκόμη καὶ Θείας προελεύσεως,

51. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῦρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 179⁵⁻⁶. Πρβλ. *Κολ.* 2:22.

52. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῦρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 179⁸.

53. *Γεν.* 3:19: «ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου σου φαγῆ τὸν ἄρτον σου ἕως τοῦ ἀποστρέψαι σε εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήμφθης· ὅτι γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύση».

54. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῦρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 179⁹⁻¹⁰.

55. Πρβλ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΟΥ, *Θεὸς Λόγος καὶ ἀνθρώπινος λόγος*, ἐκδ. Ἱερὰ Μονὴ Ἁγίου Διονυσίου, Ἁγίου Ὄρος 1998, σελ. 137.

56. Πρβλ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΟΥ, *ὁ.π.*, σελ. 153.

57. *Δευτ.* 32:2.

58. *Ψαλμ.* 118:108.

δὲν μπορεῖ νὰ εὐδοκιμήσει χωρὶς τὴν ἐκούσια καὶ εὐμενῆ ἀποδοχὴ τοῦ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ πρόσωπο⁵⁹.

Ἡ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία τοῦ Θεοφυλάκτου γίνεται ἀκόμη πιὸ ἐμφανῆς στὴν εἰσαγωγικὴ τοῦ Λόγου τοῦ παρατήρησι περὶ τῆς «μεσότητος» τῶν σωματικῶν χαρισμάτων τοῦ μαθητῆ τοῦ. Τὸ σῶμα τοῦ δὲν εἶναι οὔτε δυσκίνητο καὶ νωχελικό, ἀλλὰ οὔτε «εὐκίνητότερον τοῦ προσήκοντος, ὥστε καὶ ἄττειν ἀκράτητα»⁶⁰. Ἡ μεσότης τῶν χαρισμάτων τοῦ σώματος τὸ καθιστᾷ «ἐπιτήδειον» γιὰ ὅ,τι εἶναι πλασμένο νὰ ἐνεργεῖ, ἀλλὰ κυρίως δὲν ἐμποδίζει τὴν ἀνάπτυξη τῶν ψυχικῶν δυνάμεων⁶¹. Δὲν δεσπόζουν καὶ δὲν καταδυναστεύουν οἱ σωματικὲς ἐνέργειες τὶς ψυχικὲς. Τὸ σῶμα λειτουργεῖ ὡς «ἀνεμπόδιστος διάκονος» τῆς ψυχῆς⁶². Παρόλο ποῦ ὁ Θεοφύλακτος δὲν παραπέμπει σὲ κάποιο Βιβλικὸ χωρίο ἢ ἐκκλησιαστικὸ Πατέρα, ἡ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία εἶναι ἐμφανῆς καὶ διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴν συμμετρία τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, ὅπως αὐτὴ ἐκφράστηκε μὲ τὸ «νοῦς ὑγιῆς ἐν σώματι ὑγιεῖ». Ἀποπνέει τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψη, ἡ ὁποία ἐρείδεται στὴ διδασκαλία περὶ τῆς καθ' ὁμοίωσιν δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Χριστιανισμὸς τοποθετεῖ σὲ ἀνώτερη θέση τὴν ψυχικὴν ὑγείαν ἔναντι τῆς σωματικῆς, καὶ τὴν ἐξαρτᾷ ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ κινηθεῖ σὲ ἕνα δυναμικὸ πεδίο ἀδιάπτωτης πνευματικῆς ἐξελίξεως, χωρὶς ὅρια ὡς πρὸς τὸν στόχο βελτίωσης. Ὡστόσο, ἡ συνεχῆς πορεία τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου «πρὸς τὰ ἄνω» δὲν ἐκφεύγει ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης φύσεως. Ὁ Θεοφύλακτος ἀκολουθεῖ τὴν παραδοσιακὴν Πατερικὴν διδασκαλία περὶ τῆς ἀλληλεπίδρασης σώματος καὶ ψυχῆς. Τόσο ἡ ὑπεράναπτυξη ὅσο καὶ ἡ ἀτροφία τῶν σωματικῶν δυνάμεων δημιουργοῦν ἀνάγκες καὶ προτεραιότητες ποῦ λειτουργοῦν ἀνασχετικὰ στὴν ἐπικέντρωση τῆς προσοχῆς τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἀνάπτυξη τῶν ψυχικῶν τοῦ χαρισμάτων⁶³. Ἡ μεσότης, λοιπόν, τοῦ

59. Γιὰ τὴν ἀνθρώπινη συνεργία πρὸς ἐπίτευξη τοῦ ὅλου βλ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΖΗΣΗ, *Ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου*, ἐκδ. Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 206-211.

60. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῆρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 183¹⁻⁴: «οὔτε γὰρ βαρὺ σοι τοῦτο καὶ νωχελὲς καὶ δυσκίνητον καὶ πολλῶν κέντρων δεόμενον, οὔτ' αὖ πάλιν εὐκίνητότερον τοῦ προσήκοντος ὥστε καὶ ἄττειν ἀκράτητα, ἀλλ' ἀμφοτέρων τὴν ἀμετρίαν διαφυγὸν τοῖς ὅροις τῆς μεσότητος ἐγκαθίδρυσται».

61. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῆρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 181²²⁻²³: «Αὕτη σου καὶ τὸ σῶμα πτερώσασα πρὸς πᾶν ὅτιοῦν διέπλασεν ἐπιτήδειον καὶ ταῖς ψυχικαῖς ἐνεργείαις ὑπέθηκε διάκονον ἀνεμπόδιστον».

62. *Ὁ.π.*

63. Πρβλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς Γένεσιν ΝΔ', α', PG 54,472*: «ἐκατέρους [σώ-

σώματος ἀφήνει ἐλεύθερο τὸ πεδίο τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Ὡς πρὸς τὰ πνευματικὰ χαρίσματα, δὲν ἀπαιτεῖται μεσότητα. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι καταργεῖται ἡ ἔννοια τοῦ μέτρου στὸ ψυχοδυναμικὸ πεδίο δράσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ μέτρο, σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση, λειτουργεῖ ὡς δείκτης ψυχικῆς ὑγείας. Ἡ πνευματικὴ, ὅμως, καὶ ἡ ψυχικὴ ὑγεία δὲν εἶναι ἔννοιες ταυτόσημες στὴ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία, ἀλλὰ ὡς ἀνθρώπινες καταστάσεις ὑπόκεινται στὸν νόμο τῆς ἀλληλεπιδράσεως⁶⁴. Τὸ θεολογικὸ ὑπόβαθρο τοῦ κατ' εἰκόνα καὶ τοῦ καθ' ὁμοίωσιν ἀφοροῦν στὴν πνευματικὴ διάσταση τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Θεοφύλακτος κάνει, ἐπίσης, λόγο καὶ ἐπαινεῖ τὴν καταγωγή καὶ τὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον τοῦ Κωνσταντίνου. Ὡς ἐκ τούτου διατυπώθηκε ἡ ἄποψη ὅτι ὡς παιδαγωγὸς συνδυάζει τὴν Ἀριστοτελικὴ ἀντίληψη περὶ τῆς ψυχοσωματικῆς ἐνότητας τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν Πλατωνικὴ ἀντίληψη περὶ τοῦ φιλόσοφου βασιλέα⁶⁵. Ὡστόσο, τὰ πράγματα δὲν μένουν ἐκεῖ. Ὁ Θεοφύλακτος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βιοψυχολογικὸ ὑπόβαθρο κατασκευῆς τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας, προσθέτει ἕνα ἀκόμη πολὺ σημαντικό στοιχεῖο στὴν παιδαγωγικὴ ἀνθρωπολογία του. Εἶναι τὸ κοινωνικὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο ἀντλεῖται ἀπὸ τὸν ἔπαινο πρὸς τὴ μητέρα τοῦ Κωνσταντίνου. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς, ὅτι ὁ ἔπαινος αὐτὸς κατέχει δεσπόζουσα θέση στὴ «Βασιλικὴ Παιδεΐα». Δὲν θὰ ἦταν τολμηρὸ ἀν ὑποστηρίζαμε ὅτι ἡ συνολικὴ ἀναφορὰ τοῦ Θεοφυλάκτου στὴ σωματικὴ κατασκευὴ, τὴ βιολογικὴ καταγωγή καὶ τὴν οἰκογενειακὴ ἀνατροφή τοῦ

ματι καὶ ψυχῆ] λυμαινόμεθα, ἀμετρίαν καὶ ἐνταῦθα κάκει πολλὴν ἐπιδεικνύμενοι, καὶ τὸ μὲν ὑπὲρ τὴν χρεῖαν παιῖνοντες, τὴν δὲ ὑπὸ λιμοῦ διαφθεῖρεσθαι καταναγκάζοντες». Βλ. καὶ τὶς ρητορικὲς ἐρωτήσεις τοῦ Χρυσοστόμου πρὸς ὄλους, ὅσοι ἐπέκριναν τοὺς κληρικούς ποὺ δὲν παραμελοῦσαν τὴν φροντίδα τοῦ σώματός τους: «Ἄν θεραπεύῃ τὸ σῶμα ἵνα σοι διακονῇ, ἂν ἐπιμελῆται ἵνα σοι χρήσιμος ᾖ, ὑπὲρ τούτων αὐτὸν ἐγκαλεῖσθαι δεῖ; Οὐκ οἶδας ὅτι ἀσθένεια σωματικὴ τῆς κατὰ ψυχὴν ἀσθενείας οὐχ ἦττον καὶ ἡμᾶς βλάπτει καὶ τὴν Ἐκκλησίαν;» (*Εἰς Τίτον Α΄*, δ, PG 62,670). Γενικῶς γιὰ τὴ χριστιανικὴ ἀρετὴ τῆς μεσότητας στὶς πατερικὲς πηγὲς βλ. ΗΛΙΑ ΜΑΣΤΡΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ ἄνθρωπος*, ἐκδ. Ζωῆς, Ἀθῆναι 1979, σελ. 284-289, Α. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, *Ἄκρα καὶ μεσότητες. Ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴν στὴν πατερικὴν μεσότητα*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθῆναι 2003.

64. Βλ. Ι. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, *Ψυχολογία καὶ πνευματικὴ ζωὴ*, ἐκδ. Ἄφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1986, passim. Πρβλ. ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, *Ὁρθόδοξη ψυχοθεραπεία*, ἐκδ. Ἱερὰ Μονὴ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου, Λειβαδιά 1995, σελ. 91-202 καὶ ἰδίᾳ 145.

65. Σ. ΤΡΙΑΝΤΑΦ - ΜΑΡΑ, ὅ.π., σελ. 397.

μαθητῆ του ἀνταποκρίνεται πλήρως, σ' αὐτὸ ποὺ σήμερα χαρακτηρίζεται βιοψυχοκοινωνικὸ μοντέλο ἀναπτύξεως⁶⁶.

Ἡ στάση αὐτῆ τοῦ Θεοφυλάκτου ἔχει τὴ θεολογικὴ ἀφετηρία της στὴ θετικὴ στάση τῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τοῦ κόσμου. Ἡ Ἐκκλησία καταφάσκει στὸν κόσμον ὡς Δημιουργία τοῦ Θεοῦ. Δέχεται ὅτι ἡ συγκρότηση τοῦ ἀνθρώπινου βίου ὑπόκειται στὸν νόμο τῆς ἀνελίξεως καὶ ἀναπτύξεως. Ἡ πορεία τῆς Ἐκκλησίας δὲν λειτουργεῖ ἀνασχετικὰ πρὸς τὴν πορεία τοῦ κόσμου, ἀλλὰ κενωτικά⁶⁷. Προσλαμβάνει καὶ ἀνανοηματοδοτεῖ τὸν κόσμον, ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὰ προσωπικὰ ἐπιτεύγματα τὸ στοιχεῖο τῆς ματαιοδοξίας καὶ κενοδοξίας καὶ τὰ ἐξυψώνει σὲ κοινὰ ἀγαθὰ ποὺ συννευδοκοῦν στὴν ἐν Πνεύματι κοινωνία τῶν προσώπων, ἐνῶ λειτουργοῦν ὡς ἐσχατολογικὰ προανακρούσματα τῆς Θείας δόξας.

Ἀναλυτικότερα, αὐτὸ καταφαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπίκληση τῆς εἰδοποιοῦ διαφορᾶς τῆς βασιλείας, τὴν ὁποία ἀπολάμβανε ἡ μητέρα τοῦ μαθητῆ τοῦ Θεοφυλάκτου, καὶ τῆς ἐσωτερικῆς στάσεως αὐτῆς πρὸς τὸ βασιλικὸ της ἀξίωμα. Ἡ Μαρία ἢ Ἀλανὴ θεωροῦσε τὰ βασιλικά της ἀξιώματα «σκύβαλα», τὰ ὁποῖα περιφρονοῦσε «ἵνα Χριστὸν κερδήσῃ»⁶⁸, κατὰ τὴ γνωστὴ ρῆση τοῦ Παύλου. Ἐπιδίωκε τὰ ἄνω, ἔχοντας ἐπιλέξει τὸν θάνατο τοῦ σαρκικοῦ φρονήματος καὶ ἀγαπήσει τὴν «ἐν Χριστῷ κρυπτο-

66. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὸ βιοψυχοκοινωνικὸ μοντέλο, ὡς συστηματικὴ μέθοδος ἐρμηνείας τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, ἔχει εἰσηγηθεῖ σχετικῶς πρόσφατα ἡ ἱατρικὴ ἐπιστήμη (G. ENGEL, «The need for a new medical model: a challenge for biomedicine», *Science* 196 (1977) 129-136). Τὰ πορίσματα τῆς βιοψυχοκοινωνικῆς ἀναλύσεως, μέσω τοῦ κλάδου τῆς Προαγωγῆς Ψυχικῆς Ὑγείας ἤδη ἐφαρμόζονται στὴν ἐκπαίδευση (Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, *Προαγωγή Ψυχικῆς Ὑγείας. Θεολογικὴ Προσέγγιση*, Ε.Τ.Η. I.C.S., London 2007, σελ. 41, 65 ἐπ.)

67. Ἐλλωστε ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου ἀποτελεῖ ἀπὸ μόνη της κενωτικὴ πράξη ποὺ ἀναδεικνύει τὸ μεγαλεῖο τῆς ἀγάπης τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Εἰδικότερα γιὰ τὴ στάση τῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τοῦ κόσμου βλ. ἐνδεικτικὰ Δ. ΛΙΑΛΙΟΥ, «Χρῆσις, προστασία καὶ προαγωγή τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀγαθῶν του», *Ἐκκλησία, Κόσμος - Ἄνθρωπος*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 133-155, ἐδῶ: 133 κ.έ., Α. ΚΕΣΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἄνθρωπος καὶ φυσικὸ περιβάλλον. Σπουδὴ στὸν ἅγιο Συμεὼν τὸ Νέο Θεολόγο*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1989, σελ. 194-206, Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Κόσμος, ἄνθρωπος, κοινωνία κατὰ τὸν Μάξιμο Ὁμολογητῆ*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 1980, Ε. ΤΗΟΚΡΙΤΟΦ, «Greater and Creation», Μ.Β. CUNNINGHAM - Ε. ΤΗΟΚΡΙΤΟΦ (ἐπιμ.), *The Cambridge Companion to Orthodox Christian Theology*, ἐκδ. Cambridge University Press, Cambridge 2005, σελ. 63-77.

68. Θεοφυλάκτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κύρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 187⁵⁻⁶. Βλ. καὶ Φιλ. 3:8.

μένην ζώην»⁶⁹. Ὁ θάνατος τῆς σάρκας ἀνανοηματοδοτεῖ τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα τοῦ βίου. Ἡ κοσμικὴ βασιλεία ἦταν γιὰ τὴ μητέρα τοῦ Κωνσταντίνου «βάραθρο», καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν ταπεινώσῃ της «ὑψος οὐράνιο». Ἀμφότερα ἐκδηλώνονταν μέσα ἀπὸ τὸν αὐστηρὸ ἀσκητικὸ της βίον καὶ τὴν ἐκούσια στέρηση τῶν βασιλικῶν ἀπολαύσεων⁷⁰.

Ὁ Θεοφύλακτος ἐμμένει ἰδιαίτερα στὸ ἐγκώμιο τῆς μητέρας τοῦ μαθητῆ του, γιὰ νὰ δίδει τὸ ζήτημα τῆς ἀκενόδοξης φιλανθρωπίας. Ἡ κοινωνικὴ παρουσία καὶ προσφορά της συνάδουν πρὸς τὸ ταπεινὸ φρόνημα τοῦ ἀσκητικοῦ της ἀτομικοῦ βίου. Μὲ τὸ παράδειγμά της διδάσκει στὸ γιό της ὅτι ἡ προσφορά δὲν πρέπει νὰ γίνεται πρὸς τὸ θεαθῆναι, δὲν πρέπει «σαλπίζειν» τὴν φιλανθρωπία, ἢ «δεξιὰ δὲν πρέπει νὰ γνωρίζει τί ποιεῖ ἢ ἀριστερὰ» καὶ ὅ,τι γίνεται δὲ πρέπει νὰ ἀποσκοπεῖ στὸν δοξασμὸ τοῦ οὐράνιου Πατέρα⁷¹. Παιδαγωγικὸς πυρῆνας τῆς «Βασιλικῆς Παιδείας» εἶναι αὐτὴ ἡ στάση ζωῆς, ἢ ὁποία βασίζεται στὸν συνδυασμὸ τοῦ ἀσκητικοῦ (ἀτομικοῦ) καὶ τοῦ φιλάνθρωπου (κοινωνικοῦ) μοντέλου. Εἶναι ἐμφανὴς ἡ πρόταξη τῆς σημασίας τοῦ κοινωνικοῦ ὑποστρώματος ἀναπτύξεως σὲ σχέση μὲ τὸ βιολογικὸ καὶ τὸ ψυχικόν. Τὸ κοινωνικόν, ἢ ἀνατροφή δηλαδὴ τοῦ παιδιοῦ, δὲ ἐπηρεάζει καὶ τὰ ἄλλα δύο. Ἐὰν τὸ παιδί μάθει στὴν ἀσκητικὴ πολιτεία, δὲ ἀκολουθεῖ τὴ μεσότητά τῶν βιολογικῶν χαρισμάτων, δὲ νικήσει τὴν ἡδονή, τὸ δεινότατο θηρίο τῆς ψυχῆς, ὥστε νὰ μὴν ἐμποδίζεται ἡ ἀνάπτυξη τῶν ψυχικῶν χαρισμάτων. Ἐὰν τὸ παιδί μάθει νὰ στερεῖ τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὸν πλοῦτο προσφέροντας στοὺς ἄλλους μὲ ἀκενόδοξα κίνητρα καὶ πρὸς δόξαν Θεοῦ, δὲ ἐπιτύχει τὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς ἀειδαλοῦς ψυχισμοῦ. Σημαντικὸ στοιχεῖο εἶναι ὅτι τὸ μητρικὸ πρότυπο, ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ κοινωνικὸ πεδίο τῆς

69. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῆρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 187⁵⁻⁶. Βλ. καὶ *Κολ.* 3:2-3.

70. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῆρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 187⁵⁻⁸: «Καὶ οὕτως ἀδρόον τὸ βασιλικὸν μὲν ὑψος ἐνόμισε βάραθρον, τὴν δὲ κατὰ Χριστὸν ταπεινότητα ὑψος τῷ ὄντι οὐράνιον ὥστε μᾶλλον μὲν τῆς μεταβολῆς τὸ ἀδρόον θαυμάζεσθαι, μᾶλλον δὲ τοῦ ἀδρόου τὴν ἐπὶ τὸ ἄκρον μετάστασιν».

71. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῆρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 189⁷⁻¹³: «Ἄλλα κἂν ἐν νυκτὶ γίνωνται, τὸ φῶς αὐτῶν διαλάμπει κἀντεῦθεν ὁ πατὴρ δοξάζεται ὁ οὐράνιος. Λανθάνει μέντοι ἡ δεξιὰ σου πρᾶξις τὴν ἀριστερὰν καὶ τῆς ἐναντίας μερίδος· τὸ μὲν γὰρ ἐφαπλοῦσθαι τὸν ἔλεον τῆς δεξιᾶς ἢ πρᾶξις ἐστὶ· τὸ δὲ μὴ ἀγαθὸν ἐπιδεικνύσθαι, μὴδὲ σαλπίζειν τὸ φιλανθρώπευμα, τοῦτό ἐστι λανθάνειν τὴν τῆς κενοδοξίας μοῖραν τὴν ἀποπεμπομένην εἰς γέενναν. Οὕτως ἐγὼ τοῦ μὴ γνώτω ἢ ἀριστερὰ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου συνήμι».

ἀνάπτυξης τοῦ ψυχισμοῦ τοῦ ἡγεμόνα, ἔχει ἠθικὲς καὶ θρησκευτικὲς βάσεις, ἐφόσον, ὅπως ὀρθῶς ἔχει ἐπισημανθεῖ, ἡ μητέρα του «με τὴν ευρυμάθεια, που τὴν διέκρινε, εἶχε προσπελάσει τὸ θεολογικὸ πνεῦμα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, προσηλώνοντας τὴ σκέψη τῆς στη μελέτη των δειῶν δογμάτων»⁷². Ἡ παρατήρηση αὐτὴ εἶναι πολὺ σοβαρὴ, διότι χειραφετεῖ τὴ σκέψη τοῦ Θεοφυλάκτου ἀπὸ τὸ στενὸ πλαίσιο τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τὴν τοποθετεῖ στὸ μονοπάτι τῆς Χριστομιμησίας. Ἡ μίμηση τοῦ «ἄνω βασιλέα» δίνει οἰκουμενικὴ καὶ ἐσχατολογικὴ διάσταση στὸ κοινωνικὸ μοντέλο ἀνάπτυξης. Οἱ ἀμιγῶς βιο-ψυχολογικοὶ παράγοντες ποικίλλουν ἀπὸ ἄτομο σὲ ἄτομο, ἢ κοινωνικότητα, ὅμως, πὺ βασίζεται στὸν νόμο τῆς ἀγάπης μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθεῖ ἀπὸ ὅλους. Τὰ Θεῖα δόγματα ὑπερβαίνουν τὴ σύνδεση τῆς Ἀριστοτελικῆς ἀνθρωπολογικῆς ἀντιλήψεως (περὶ μίας ἐνιαίας ψυχοσωματικῆς ἀνθρωπίνης φύσεως) μὲ τὴν Πλατωνικὴ διδασκαλία γιὰ τὸν φιλόσοφο βασιλέα. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἀντιλήψεις βασίζονται στὴ βιολογικὴ ὑπόσταση καὶ τὴν εὐγενικὴ καταγωγή, δηλαδὴ, σὲ βιοψυχολογικοὺς παράγοντες. Τὸ δόγμα τῆς Ἐνανθρωπήσεως καθιστᾷ ἐφικτὸ τὸ πρότυπο τῆς καλῆς καὶ τέλειας «περιστερᾶς τοῦ Κυρίου»⁷³. Τὸ πρότυπο τῆς ἀγαπητικῆς κοινωνίας τῆς Τριάδος εὐρίσκει τὸ ἱστορικὸ τῆς ἐγκαλλώπισμα στὸ πρόσωπο τῆς Παναγίας. Ἡ Παναγία συναινεῖ καὶ μετέχει στὸ σχέδιο τῆς Θείας Οἰκονομίας. Κοινωνοῦσα τὴ Θεότητα, τεκνογονεῖ, ὥστε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ μποροῦν νὰ μετέχουν στὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας⁷⁴. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Θεοφύλακτος προτείνει ἓνα μοντέλο παιδαγωγικῆς βασιμμένο στὸ χριστιανικὸ

72. Σ. ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ - ΜΑΡΑ ὁ.π., σελ. 398. Βλ. καὶ Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῦρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 191¹⁴⁻²²: «Ἡ δὲ πραότης πόση, τὸ δὲ φιλομαθὲς ὑπὲρ πᾶσαν ἀνθρωπίνην ὑπόληψιν. Ταύτην ποία μὲν βίβλος καὶ τῶν πεπυκνωμένων καὶ στιβαρῶν διέφυγε; Ποῖον δὲ πατρῶον διήγημα; Ἦν ποτε μὲν ἐν τοῖς τελειωτέροις ἐνδαιτωμένῃν εὐρήσει τις, οἷόν τινα τροφὴν στερεὰν προσιεμένην τὰ δόγματα, ποτὲ δὲ τοῖς ἀπλουστέροις ἐνδιατρίβουσαν ὡς ἄνθεσι λειμῶνος ἐπιτερποῦς καὶ χαρίεντος καί, συντόμως εἰπεῖν, τῷ νόμῳ τοῦ Κυρίου νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐμμελετᾶ καὶ κοιταζομένη καὶ ἐγειρομένη καὶ περιπατοῦσα τὰ θεῖα μέτεισι λόγια καὶ τρισσῶς ταῦτα πλαξὶ καρδίας ἐναπογράφεται ὡς Δαυὶδ καὶ Μωσῆς καὶ Σολομῶν ἀπεφῆγατο».

73. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῦρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 193¹.

74. Γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὸν ρόλο τῆς Θεοτόκου στὸ σχέδιο τῆς Θείας Οἰκονομίας βλ. ἐνδεικτικῶς ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΠΡΙΓΚΙΠΑΚΗ, *Ἡ Θεοτόκος καὶ τὸ μυστήριον τῆς Θείας Οἰκονομίας κατὰ τὸν Ἅγιον Ἀνδρέα Κρήτης*, ἐκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου Ἀτάλης Μπαλῆ, Ρέθυμον 2011.

δόγμα τῆς ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας σωτηρίας. Ὁ παραμένων καὶ ἀγωνιζόμενος ἐντὸς τῆς κιβωτοῦ - Ἐκκλησίας, ὅσο καὶ ἂν κλυδωνισθεῖ, στὸ τέλος θὰ ἀξιωθεῖ νὰ δεῖ τὸν κλάδο ἐλαίας ποὺ κόμισε στὴν ἀνθρωπότητα ἢ «περιστερὰ τοῦ Κυρίου». Κάθε μητέρα ποὺ ἔχει ὡς πρότυπο τὴν Παναγία πρέπει νὰ ἀποσκοπεῖ στὴ σωτηρία τῶν τέκνων της καὶ μὲ αὐτὴν τὴ στοχοθεσία ὡς ἄλλη «καλὴ καὶ τελεία περιστερὰ» νὰ ἀναπτύσσει τὴν ἐν λόγῳ σχέση της.

Προεκτείνοντας αὐτὴν τὴ θαυμαστὴ σκέψη του Θεοφύλακτου, ἃς μοῦ ἐπιτραπεῖ, κατὰ παρέκκλιση ἀπὸ τὴν ἐπιστημολογικὴ τεκμηρίωση, ἢ κατάθεση ἐνὸς ἐλεύθερου στοχασμοῦ ἐπὶ τοῦ θέματος, ὁ ὁποῖος μοῦ γεννήθηκε κατὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ πρώτου μέρους τῆς «Βασιλικῆς Παιδείας»: Ἡ ψυχοσωματικὴ ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου ἀναγνωρίζει τὸ στοιχεῖο ἐκεῖνο ποὺ θὰ τὸν ὀδηγήσει στὴν τελειότητα, καὶ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν αὐτεπίγνωση τοῦ αὐθεντικοῦ κοινωνικοῦ τρόπου ὕπαρξης. Τὸ πρόσωπο τῆς μητέρας εἶναι καθοριστικό, διότι αὐτὴ εἶναι ὁ πρῶτος ἀνθρωπος μὲ τὸν ὁποῖο τὸ βρέφος ἔρχεται σὲ κοινωνία. Ὅσο πιὸ ἀγαπητικὴ εἶναι ἡ σχέση μητέρας-τέκνου, τόσο πιὸ ἀγαπητικὸς θὰ εἶναι καὶ ὁ τρόπος τῆς ὑπάρξεως στὴν ἐνήλικη ζωὴ. Καὶ ὅσο πιὸ ἀγαπητικὴ εἶναι ἡ ἀνθρώπινη ὕπαρξη τόσο πιὸ πολὺ θὰ ἀνταποκρίνεται στὴν ἀξία τῆς αὐθεντικῆς κοινωνικότητας. Στὸν χριστιανισμό ἡ αὐθεντικότητα τῆς ἀγαπητικῆς κοινωνίας κρίνεται ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον ὁ ἀνθρωπος ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν κοινωνία τῆς Τριάδος. Τὰ στερεότυπα τῶν βιολογικῶν, φυλετικῶν ἢ ἄλλων ἱεραρχήσεων ὑποχωροῦν, γίνονται ἀμελητέα καὶ προοδευτικὰ ἐξαφανίζονται ἐνώπιον τῆς σταδιακῆς συνειδητοποιήσεως τοῦ ἀπροσμέτρητου μεγέθους τῆς Τριαδικῆς Ἀγάπης.

Τὸ δεύτερο μέρος τῆς «Βασιλικῆς Παιδείας» ἀκολουθεῖ τὴν πεπατημένη τῶν λεγόμενων «κατόπτρων ἡγεμόνων». Ὁ βασιλικὸς παῖς, κατὰ τὸν Θεοφύλακτο, ἔχει μάθει ἀπὸ τὸ οἰκογενειακό του περιβάλλον νὰ πράττει τὰ πάντα πρὸς δόξαν Θεοῦ. Ὡς βασιλέας καὶ διαχειριστῆς τῆς ἐξουσίας πράττει τὰ πάντα ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ Θεοῦ⁷⁵. Ὁ Θεοφύλακτος ἐπικαλεῖται τὸ χωρίο τοῦ Ἰωβ περὶ τοῦ τὰ πάντα ἐφορῶντος Θεοῦ⁷⁶. Ὁ ἔλεγχος τοῦ Θεοῦ δημιουργεῖ τὸν καλῶς ἐννοούμενο φόβο. Ἄν ἐπιχειρήσει νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸν φόβο τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἀρνήσεως τοῦ

75. Θεοφύλακτος Ἀρχίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῦρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 201⁷⁻¹⁰.

76. Ἰωβ 34: 23: «ὅτι οὐκ ἐπ' ἀνδρα δῆσει ἔτι ὁ γὰρ κύριος πάντας ἐφορᾷ» (δὲν ἔχει ἀνάγκη ὁ Θεὸς πολὺ νὰ ἐρευνήσει γιὰ νὰ καλέσει κάποιον μπροστά του νὰ κριθεῖ).

ἐλέγχου καὶ τῆς ἐποπτείας Του, τότε δὲ βρεθεῖ ἀντιμέτωπος μὲ τὸν φόβο ποὺ προκαλεῖ σὲ κάθε κοσμοκράτορα ἢ μοναχικότητα τοῦ ἡγέτη ἐνώπιον τοῦ βαρύτατου καθήκοντος ἐποπτείας καὶ ἐξουσίας τοῦ κόσμου.

Γιὰ τὸν Θεοφύλακτο, ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ εἶναι μία ἄλλη ὄψη τῆς κοινωνίας καὶ τῆς φιλίας τοῦ Θεοῦ. Συμβουλεύει, λοιπόν, τὸν μελλοντικὸ βασιλέα νὰ κατανικᾷ τὸν φόβο τῆς εὐθύνης του καὶ τῆς μοναξιάς ποὺ προκαλεῖται σὲ ὅποιον «μόνος τοῦ κόσμου βασιλεύει» μὲ τὸν φόβο μήπως καὶ ἀπολέσει τὴ φιλία τοῦ Θεοῦ⁷⁷. Γιατὶ ὁ φίλος τοῦ Θεοῦ «ὑπὸ Θεοῦ φιληθήσεται» καὶ «πάντα κοινὰ τὰ τῶν φίλων». Ὁ ἡγέτης ἀποκτᾷ θάρρος καὶ παρρησία στὸ ἔργο του, καθὼς πατέρας, ἀδελφός, στρατιώτης καὶ σύμμαχος του εἶναι ὁ Παντοκράτωρ.

Κατὰ τὴ γνώμη μας, ἡ προτροπὴ περὶ τοῦ τρόπου ἀσκήσεως τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας «φόβῳ θεοῦ» δὲν ὑπακούει σὲ κάποια θεοκρατικὴ πολιτικὴ θεωρία, ἀλλὰ ἐνέχει θεοκεντρικὴ πολιτικὴ διάσταση⁷⁸. Αὐτὸ συμβαίνει διότι ἡ θεοκεντρικότητα τῆς πολιτικῆς σκέψεως τοῦ Θεοφύλακτου δέχεται διακριτοὺς ρόλους Πολιτείας-Ἐκκλησίας. Ὁ Θεοφύλακτος εἰσάγει μία ἀξιοκρατικὴ ἀντίληψη σὲ σχέση μὲ τὴ διαχείριση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἄμεσα συνδεόμενης μὲ τὸ προσωπικὸ ἦθος τοῦ ἡγεμόνα. Ὁ Μαῖστωρ τῶν ρητόρων καὶ Διδάσκαλος τῆς Ἐκκλησίας σοφὰ ἐπικαλεῖται τὴν εὐαγγελικὴν ῥήση: «ὁ γὰρ ἐν ὀλίγῳ πιστὸς καὶ ἐν πολλῷ πιστὸς ἐστίν»⁷⁹ καὶ ὀλοκληρώνει τὴν τοποθέτησή του μὲ τὴν ἀποστολικὴν φράση: «εἴ τις τοῦ οἴκου οὐκ οἶδεν προϊστασθαι, οὐκ ἐκκλησίαν αὐτῷ παραδίδωσιν»⁸⁰.

Πράγματι, κάθε ἄνθρωπος δύναται νὰ ἀναλάβει πρὸς στιγμὴν ἢ καὶ μὲ διάρκεια ἓναν ἡγεμονικὸ ρόλο στὸ περιβάλλον του, εἴτε τὸ ἐπαγγελματικὸ, εἴτε τὸ οἰκογενειακὸ, εἴτε τὸ φιλικό. Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἡγεμονεύει κανέναν ἄλλον, ὀφείλει νὰ εἶναι ἀγαθὸς ἡγεμὼν τοῦ ἑαυτοῦ του.

77. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῦρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 201¹⁶.

78. Ἀποτελεῖ κρατοῦσα γνώμη ὅτι ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ Βυζαντίου ὑπῆρξε θεοκεντρικὴ καὶ ὄχι θεοκρατικὴ. Βλ. ἀντὶ ἄλλων, Β. ΦΕΙΔΑ, *Βυζάντιο: Βίος, Θεσμοί, Κοινωνία, Ἐκκλησία, Παιδεία, Τέχνη*, Ἀθῆναι 1991³, σελ. 143-144.

79. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῦρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 205¹². Πρὸβλ. *Λουκ.* 16:10.

80. Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, *Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κῦρ Κωνσταντῖνον*, σελ. 205¹³⁻¹⁴. Πρὸβλ. *Α΄ Τιμ.* 3:5.